

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 7, Mart 2017, s. 428-442

Yrd. Doç. Dr. Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi
efedurmus@harran.edu.tr

“ŞEYH’İN OLDUĞU YER EVİMİZDİR”: İBRAHİM-İ GÜLŞENİ’NİN HAGİOGRAFİSİNDE SÜRGÜN KAVRAMI

Özet

İslam tarihinin önemli dönemlerine yayılan, Sunni şeyhlerin gizemli tarikatlarının İran’dan ve Azerbaycan’dan sürülerek başka yerlerde yaşamaya iten zamanları anlatan Halveti şeyhi İbrahim-i Gülşeni’nin hagiografik anlatımı başlarda orta çağ düşünürlerinin sürgün kavramına nasıl tepki verdiklerini anlamak için mükemmel bir kaynak gibi görünmektedir. Ancak, yazarın çalışmasının ve kendisinin daha ayrıntılı incelenmesiyle önemli olanın sadece birilerinin ülkelerinden fiziksel olarak başka bir yere sürgün edilmesinin olmadığını görürüz. Bu makale, sürgün kavramını ve bunun hem fiziksel hem de metaforik anlamlarını Muhyi-yi Gülşeni, İbrahim-i Gülşeni ve müritlerinin hagiografisinin yazarı ve derleyicisinin nasıl ele aldıklarına yakından bakmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun çok geniş alanda hüküm sürdüğü Sultan Süleyman hükümdarlığında okuma yazma bilen elitlerin görevlerini yerine getirebilmeleri için evlerinden çok uzağa gitmeleri gerekmektedir, Muhyi sürgün fikrini birinin gizemli rehberliğinden ayrılış veya buna yabancılaşma olarak yeniden şekillendirmiştir. Bu anlatım stratejisi hem okuyucunun tarikata sadakatini güçlendirmiş hem de diyarın bir ucundan diğer ucuna sürülmeye zorlananlara bir rahatlık sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hagiografi-İslami; İbrahim-i Gülseni, Şeyh, Muhyi-yi Gülşeni

“HOME IS WHERE THE SHAYKH IS”: THE CONCEPT OF EXILE IN THE HAGIOGRAPHY OF İBRAHİM-İ GÜLŞENİ

Abstract

The hagiographical narrative of the Halveti shaykh İbrahim-i Gulseni, spanning a critical period in Islamic history when the shaykhs of Sunni mystical orders were pushed out of Iran and Azerbaijan to take up residence elsewhere, initially seems to be an excellent source for understanding how medieval thinkers reacted to the concept of exile. However, upon closer examination of the hagiographer and his work, we realize that it was not just the existence of a physical exile from one’s homeland that was critical to the work. This article takes a closer look at how Muhyi-yi Gu’lşeni, the author and compiler of the hagiography of İbrahim-i Gulseni and his followers, constructs the concept of exile in both its physical and metaphorical senses. In the world of a vastly expanded Ottoman Empire in the aftermath of the reign of Sultan Süleyman that required its literate elites to take up posts far from home, Muhyi reconfigures the idea of exile to reflect a separation or estrangement from one’s mystical guide. This narrative strategy both reinforced the audience’s devotion to the order and offered a source of comfort to groups who were forced to travel to distant parts of the realm.

Keywords: Hagiography – Islamic; İbrahim-i Gulseni, Shaykh; Muhyi-yi Gulseni

Giriş- İbrahim-i Gülşenî ve Müslüman Hagiografisi

16.yy’ın başlamasından hemen sonra saygı duyulan sufi şeyh, sadece oğlu ile birlikte ve geri dönmek üzere yaşadığı yerden Tebriz’e doğru yola çıktı. Şehir, Şah İsmail Safavi ve yandaşları tarafından başlatılan saldırıların ilk dalgasında yakın zamanda düşmüştü (H.907-930/M.1501-1524). Yeni hükümdarlar ve adamları Şii merkezli Safevi İmparatorluğunu kurma yolunda önlerine çıkan önceki yönetim görevlileriyle birlikte ilgili kutsal adamları infaz edip varlıklarına el koymakla meşguldüler (H.907-1145/M.1501-1732). Çocuk ve babası çaresizce şeyhin doğum yeri olan Diyarbakır’a giden dost bir kervan arıyorlardı. Genç çocuk, şehirde onlardan şüphelenen birkaç Safevi askerinin sorgulamasından zar zor kaçtıklarını ve babasının korkmuş olduğunu çoktan anlamıştı. Yine de babasının emrinde ve onun yanında olduğu sürece güvende hissediyor, kendini Kur’an’dan İhlas Suresi okuyarak meşgul ediyordu. Ancak, geceye geç saatlere doğru ilerlerken ve bayağı yol almalarına rağmen hala kervanı yakalamayı başaramamışlardı.

Kendisinin yıllar sonra bir müridine anlattığı üzere sonrasında olacaklara kesinlikle hazır değildi.

Rahmetli [İbrahim] Efendi çöle geldiğimizi söyledi. Aklıma eğer şeyhten ayrılmış olsaydım onun daha rahat edeceği gelmişti. Bunu düşündüğüm anda babam döndü ve bana “Git küçük Prens, açık bir şekilde benden birkaç günlüğüne ayrıl. Dünya insanlarına ve müridim olarak adlandırılanlara ve beni sevenlere durumu anlat. Ama sakın

dua etmeyi bırakma ve eğer su bulamazsan yol kenarına giderek abdest al. Su ve yemek bulacaksın ve tehlikelerden uzak duracaksın sonra bana gelersin” dedi. Beni attan indirdi dörtnala uzaklaştı. Ben de çölde yalnız ve şaşkın bir şekilde karanlığın ortasında kaldım. Hem ayrılığın ateşiyle yanıyordum hem de korku ve titremeyle inliyordum.

Genç adam, babasını bir daha, Doğu Anadolu şehri olan ve batı işbirliğinde olan birçoklarının bulunduğu Hasankeyf’de buluşana kadar en az bir ay görmedi. Bu travmatik olaylardan sonra, ünlenmiş Halife gizemli İbrahim-i Gülşeni ve oğlu olan Ahmed el-Hiyali’nin fiziksel sürgünü başlamış oldu.

Birkaç on yıl içerisindeki orta çağ Avrupa Tarihi çalışmalarında, hagiografik kaynakların orta çağ Avrupa ve Akdeniz dünyaları araştırmalarında kullanımında artış görülmüştür. Tarihçilerin gittikçe farkına daha çok vardığı üzere bu tip kaynaklar ‘tarihi’ olmayan karakterler içermesine rağmen yazıldığı döneme ait sosyal ve entelektüel tarihe ışık tutmaktadır. Fakat bu bağlamda ne yazık ki hagiografi üretimindeki eleştirel çalışmalar ve İslam dünyasındaki kültürel Müslüman ‘evliyalar’ ile ilişkisi geride kalmıştır.

Bu eksikliğin belki de en ciddi şekilde hissedildiği yer, ortaçağ Osmanlı İmparatorluğu kültürü ve tarihi üzerine yapılan çalışmalar geliştirilmeye çabalarındadır. Belki de Osmanlı bir yazar tarafından ele alınan en iyi hagiografi çalışması, aynı isimdeki mutasavvıfın Doğu Anadolu’daki hayatını belgeleyen Menakib-i İbrahim-i’dir. İbrahim’in müritlerinden ağızdan ağıza üvey oğlu olan Muhyi’ye aktararak yazılıp derlenen çalışma, ölümünden yaklaşık 70 yıl sonra son halini aldı. Neyse ki günümüze ulaşan el yazmaların tarihi önemi mevcut yazmalardan İstanbul arşiv koleksiyonunda bulunan günümüze ulaşanlarından somut örneğini üreten Türk tarihçi Tahsin Yazıcı tarafından tanıtıldı. Yazıcı’nın katkıları hala yeterli şekilde kullanılmamıştır.

Yazıcı’nın 500 sayfalık eseriyle bile yaptığı bu katkı Muhyi’nin çalışmasını kapsamlı şekilde değerlendirilmesini sağlayamamıştır. Bu çalışmanın yapıldığı sırada yedi yüzyıllık sufi İslami düşüncenin içeriğini detaylandırmak da mümkün değildir. Arka plan bilgisi gereklidir. Muhyi ve hagiografisinin öznesi İbrahim-i Gülşeni, İslam’da gizemli olan evliyalarla ilgilidir. Bu ‘evliyalar’ genellikle geniş çaplı tarikatların gizli bilgi ve otoritenin aktarılmasıyla Muhammed peygambere geçmişten bağlıdır. Herhangi bir durumda müritler kutsal kabul edilen kişinin yanında toplanır ve gizemli eğitimlerini ve hatta ruhlarını bu kişiye emanet eder. Bu kişilerin ve soyundan gelen kimselerin etrafında birleşen gönüllü oluşumlara da *tarikât* denir. Kuran’ı yorumlamalarında Muhammed ve diğer dikkate değer İslami kişilerin vurguladığı üzere onun sıradan anlamını çıkarmak yerine gizli ve örtülü anlamını anlamak gerekir. Sonuç olarak gizemli kişiler ve müritleri, toplumda olağandışı fikirlerin İslami inanç ve uygulamalar için mantıklı olmadığını düşünenlerle başka türlü öğrenmiş Müslüman liderle kendilerini bazen bir çatışma halinde buldular. Bazen inançsız olmakla veya sapkın olmakla suçlandılar ve sonuç olarak zulüm gördüler ve hatta infaz edildiler.

İbrahim-i Gülşeni bu tarikatlardan Gülşeniyye olarak bilinen tarikatın kurucusu oldu. Gülşeniyye tarikatı Halveti olarak bilinen kollektif daha geniş bir tarikatlar grubunun dalı olduğu ortaya çıktı. Halveti tarikatının çeşitli kolları Batı İran ve Azerbaycan’da H.8./M.14. ve

H.9./M.15. yüzyıllar arasında, en dikkate değer şekilde İbrahim’in ruhani büyükbabası olan Yahya-yı Şirvani (d. H.869/M.1464-5) tarafından kuruldu. Yahya’nın ruhani soydaşları onun ölümünden sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda iki yüzyıl içerisinde en çok Mısır, Anadolu ve Balkanların büyük bir kısmına yayılmıştır. İbrahim-i Gülşeni H.9./M.15. yüzyıllar arasında, Halveti tarikatını zorunlu göçü nedeniyle atalarının topraklarından alıp Mısır şartlarına yerleştiren bir aracı olmuştur.

İlk bakışta Muhyi’nin, İbrahim-i Gülşeni’nin hayatını anlatımı, onun döneminde yaşanan Müslüman aziz kişilerin sürgününün etkisini analiz etmede mükemmel bir aday gibi duruyor. H.839/M.1434 ve H.841/M.1437 yılları arasında bir zamanda Diyarbakır bölgesinde doğmuştur. Ergenlik yıllarında daha kapsamlı din eğitimi almak için Orta Asya’daki Maver-ünnehir şehrine gitmiştir. Ancak bundan vazgeçip bunun yerine Akkoyunlu Sultanlığı’nın hükümdarlığı altında, o dönemin önde gelen sakinlerinin himayesi altında Tebriz’e yerleşmiştir. Saltanatın verdiği bir görevdeyken İbrahim tanınmış ve gizemli bir kişi olan Dede Ömer Ruşeni’ye denk gelir (d.H.893/M.1487) ve sonunda onun gizemli eğitimine güvenir. Anlatıcıya göre Ruşeni’nin ölümünden önce bile Gülşeni dini ve politik olarak başlı başına bilinen bir kişi olmuştur. Genellikle Doğu Anadolu’daki Türk savaş beyleri ve Akkoyunlu Hanedanlığı’na hâkim olan İran arasındaki çatışmalarda arabulucu olarak yer alıyordu. Ancak Ruşeni’nin ölümünden sonra ve Gülşeni’nin tarikatın lideri olarak kabul edilmesinden sonra hem İbrahim için hem de efendileri için işler kötüye gitti. Bu durum ilk olarak kaotik hac yolculuğu sırasında H.9./M.15. yüzyılın son on yılında meydana gelen Sunni ve Şii mezheplerinin çatışmalarının ihtilafa dönmesiyle belirgin oldu. Bundan kısa bir süre sonra, Şah İsmail’in ve müritlerinin yükselen gücüyle İbrahim ve diğer bilinen Sunni kişileri Akkoyunlu’nun başkenti Tebriz’den sürdüler. İlk önce memleketi olan Diyarbakır’a kaçtı ancak Safevi ordusunun devam etmesi ve ideolojik baskı onu Suriye’ye kaçmaya zorladı ve sonunda Suriye’den Mısır’a gitti H.911/M.1505.

Başta İbrahim, Kahire’nin dışında bir türbede kalmaya zorlandı, fakat en sonunda Memlükler’in son Sultanı olan Kansuh al Gavri’nin hayranlığını kazanmayı başardı (d. H.922/M.1516) ve sonrasında onu şehirdeki büyük camilerden birinde kalmaya davet etti. Hatta İbrahim’in oğlu Ahmed al-Hiyali, H.923/M.1517 Memlük Sultanı’nın Mısır işgalinde Osmanlı’nın elinde ölmesinden sonra karısı ile evlendi. Maalesef ki, bozguna uğrayan Memlük seçkinleri ile birlikte Osmanlı ordusundaki anahtar kişilerin kendisini takip etmesi, Gülşeni’nin ilk sürgününden sonra neden ikinci kez sürgün edildiğiyle bağlantılı gibi görünmektedir. Özellikle 2. Sultan Süleyman’ın (H.926-974/M.1520-1566)baş veziri olan İbrahim Paşa’nın güvensizliğine neden olması Mısır’dan İstanbul’a öğretti sorgulaması için gönderilmesine sebep oldu H.935/M.1528. Çok ilerlemiş yaşına ve (Muhyi’yi bilgilendiren biri o zaman 104 yaşında olduğunu iddia etti) körlüğüne rağmen İbrahim, İstanbul’daki birçok saygı duyulan öğretim görevlisi ve ruhani kişilere rağmen Tanrı vergisi özellikleriyle Sultan Süleyman’ı yenmeyi başarmıştır. Yine de imparatorluğun merkezinde yeni kurduğu bağlantıları sürdürmek yerine Mısır’a dönmeyi tercih etmiştir ve burada H.941/M.1534 yılında ölmüştür.

İbrahim’in hayatının anlatıldığı üç imparatorluğa yayılan ve çoklu coğrafik bölgeleri neredeyse yüzyıl içinde ele alan bu zengin tarihsel anlatı, tarihçiyi bu çalışmanın düz bir biyo-

grafi veya tarih gibi yazılması gerekmediği gerçeğinden uzaklaşması riskini barındırıyor. Çalışmanın daha derin bir dikkatle okunması ve yapısı, yazar Muhyi-yi Gülşeni’nin bir anlatıcı olduğu kadar İbrahim’in de parçası olduğunu ortaya çıkarıyor. Kendi fikirleri ve önyargıları olan bir yazar değil çalışmanın içerisindeki bir karakter gibi. Muhyi sıklıkla İbrahim’in hayatını anlatan anekdotları bölerek kendi hayatından deneyimler ve hikâyeler anlatır, konu üzerine düşünmek ve onu örneklemek ister. Sonuç olarak, öznesinin birçok kez sürgüne gönderilmesine fiziksel anlamda dikkate değer bulmamaktadır. Bunun yerine, sürgün fikrinin metaforik olduğu ve aziz din adamlarına yakınlığına eksiklik olarak tanımlandığı bir Osmanlı edebiyatı yaratma çabasıdır. Bu sebeple, sadece İbrahim’in hayatını ele alan hikâyelere odaklanmakla kalmayıp bunu belgeleyen hagiografi yazarının kültürel içeriğine de bakmak gerekir.

Hagiografi Yazarı olarak Muhyi-yi Gülşeni

Muhyi-yi Gülşeni (d. c. H.1015/M.1606) üretken bir yazardı. Türk tarihçi Tahsin Yazıcı, onun yazarlığına 43 kitap adanmıştı. Bunların içinde Arapça, Türkçe ve Farsça elementlerden oluşan İslam dünyası için Esperanto-tipi bir evrensel dil geliştirme girişimi de vardı.¹³ İbrahim’in oğlu Ahmed el-Hiyali’yi tanımadan ve onun kızıyla 963/1555 yıllarında evlenmeden önce, Muhyi Kahirede’ki İbrahim-i Gülşeni’nin mezarının yöneticisi gibi hareket ediyordu. İşler her zaman yolunda gitmedi, III. Murad (H.982–1003/M.1546–1595) için H.985/M.1577 yılında yazmak zorunda olduğunu hissetti. Bu yazıda önceki görevi için haklarını geri istiyordu. Eserin girişinde mevcut pozisyonunun bir davacı tarafından gasp edildiği konusunda şikayetçiydi ve bu kişinin Halveti tarikatına muhtemelen düşman olduğunu belirtti.¹⁴ Aynı zamanda ara sıra memleketi olan Edirne’ye döndüğü de anlaşılıyordu.

Fakat, Muhyi’nin hayatında çalışmalarının büyük kısmı Hagiografisinin oluşturulmasında geçmişti ve Muhyi’nin eserini açtığımızda çok geçmeden sürgün konusuna rastlayabilirsiniz. İbrahim’in erken yaşta sergilediği olağanüstü güçleri tanımlarken, Muhyi; Bakhtlu Hatun adında, kocası Hacı Ali dört yıllık bir yolculukta olan Diyarbakırlı kadının şanssız hikayesini konu alıyor. Adamın ailesi ve üç karısı, eve ekmek getiren biri olmadığı için umutsuz bir duruma düşmüştü. Bakhtlu Hatun sekiz yaşındaki bir çocuğa gitti ve ondan vahiy-tahmin yolu ile (tefe’ül) kocasından haber istedi. İbrahim: “Eğer bir madalyon amber kokusu verersen, istediğin şeye kısa sürede ulaşacaksın. Sana iyi haberler vereceğim... Ayın on ikinci gününde geri dönecek” dedi. Hacı Ali sonra geri döndü, tam da çocuğun söylediği gibi. Çocuk ile Bakhtlu Hatun arasında, çocuğun başarısının ardından madalyonu hak edip etmediği konusundaki didişmeden sonra, Hacı Ali kendisi yokken olanları öğrenir. Sonra, Bursa’dan geçerken, İbrahim’i genç bir grubun arasında giderken gördüğünü, fakat onlara yaklaşmak istediğinde orada olmadıklarını anladığını söyledi.¹⁶

Bu noktada, İbrahim’in genç yaşlarındaki hikayesi, Muhyi olayı hakkında bilgiler vermek üzere bir süre durur. Muhyi, Sultan Süleyman’ın; Estergon kalesinin H.950/M.1543 yılındaki fethinden sonra kardeşini nasıl Belgrad bölgesi ve çevresindeki kalelerin katibi yaptığını anlatır. Ondandır gelen erzaklar ve mektupların yanısıra, beş yıl geçmişti ve son aylarda çok az gelmişti. Muhyi’nin annesi, ona Edirne’deki yerel Şeyh olan Kancı Dede’ye gitmesini ve ondan oğlunun dönmesi için dua istemesini söyledi. Ona dönüp bakmadan, Kancı Dede

Muhyi’yi ismi ile çağırdı ve annesine kardeşinin üç gün içerisinde döneceğini söylemesini istedi. Biraz şaşırarak Muhyi, annesine olumlu haberleri götürdü. Şeyh’in tahmin ettiği gibi kardeşi geldiğinde ona olanları anlattı. Bu noktada gizemli bir şekilde, eğer Plovdiv’den (Bulgaristan’da) ayrılırken şeyh ortaya çıkmasaydı, ölmüş olacağını söyledi. Muhyi, kardeşini daha da ayrıntıya inmesine ikna edemedi ve kardeşi konuyu sürdürmeye çalışınca titizleniyordu.

Ancak yüzyıllar sonra Mısır’da Kancı Dede’nin müritlerinden biri ona mucizevi günleri hakkında bir hikaye anlatmıştı. Hikaye, Plovdiv’den Edirne’ye giderken seyahat arkadaşlarında bir müridinin ayrılışını konu alıyordu. Bir Gayri-Müslim haydut gurubu ona doğru koştu ve yolu bloke etti. Öldürüleceğini düşünmüştü. Sonra Kancı Dede’nin görüntüsünü getirdi aklına.¹⁷ Aniden, yokluktan bir atın tepesinde şeyh belirmişti, kılıcını çekti ve üç haydutu öldürdü. Diğerlerini de bağışladı. Talihsiz müridini kurtardıktan sonra, bunu kimseye söylememesi konusunda onu uyarıyordu. Yoksa insanlar peşini bırakmazdı ve rahat vermezdi. Muhyi; kardeşi hikayenin olası sonucunu anlatırken, ona baktı ve güldüğünü gördü.¹⁸

Bu eserin ortaya çıkmasında katkısı olan Halveti gizemleri arasında nesilden nesile sözlü geçiş konusunda edindiğimiz görüşlere ek olarak, bu iki çift hikaye, eser boyunca görülen bir biçimi yansıtır. Muhyi, sürekli hedef kitesine, İbrahim-i Gülşeni’nin kendisine paralel olan yaşam hikayesini göstermeye çalışır. Okuyucu için iki tane alınacak ders vardır. Birincisi, Tanrı’nın yeryüzüne gönderdiği elçilerinin, önemli bir aile üyesinin yokluğu veya sürgününün oluşturabileceği duygusal ve fiziksel yükleri ortaya çıkarmak için esas olmasıdır. Aslında, Müslüman düşünürlerin “tayı-mekan ve zaman”(veya zaman ve mekan arasındaki geçiş) olarak adlandırdıkları fenomen İbrahim Gülşeni’nin evliliğinin önemli bir kanıtıdır. Hikayenin ileri bir noktasında, Muhyi; İbrahim’in bir müridinin, resmi bir din görevlisi olan Şeyh’ül İslam’ın önceden bir Müslüman hukukçu şahsın bu olayın sorgulanabilir olduğunu söylemesi üzerine, bu olayın mantığını ve varlığını savunmak zorunda olduğu bir hikaye bile anlattı.¹⁹

Muhyi’nin ele aldığı ikinci nokta da hem Tanrı’nın hem elçilerinin sıradan Müslümanların hayatlarına müdahalesinin mucizevi doğasının uzak geçmişle sınırlı olmaması ve okuyucunun yaşadığı zamanda da olduğudur. Bunun muhtemel bir gerekçesi, Muhyi’nin Mısır’daki Gülşenniyye tarikatının liderliği için vekaletini yüceltmek için eserini kullanmak istemesi olabilir.²⁰

Muhyi’nin Hayatı ve Çalışmasının Bir Bileşeni Olarak Fiziksel Sürgün

Bir süre için bu hikaye stratejilerini bir kenara bırakırsak, eserin bazı kısımlarından, Muhyi’nin döneminde Osmanlı kişileri için memleketinden veya ailesinden uzağa sürülmenin olası bir gerçek olabileceği anlaşılmaktadır. Bir noktada, Muhyi; İstanbul’da hatip olan İştibi Efendi’den bahseder. Bu kişi, pijamalarıyla evinden aniden alınıp, gece yarısı Selanik’e götürülmüştür. Bunun nedeni, Osmanlı sarayı ile bağlantılı olan yaşlı bir Yahudi kadın büyücünün güçlerini kullanan ve onun müşterisi olanlara yönelik eleştirileriydi. Hatip, ancak Müslüman toplumun önemli üyelerinin yoğun çabaları üzerine geri getirilmiştir.²¹

Ek olarak, hikaye uzakta hizmet veren ve yaşlı anneleri ile ilgilenilmek için dönmek isteyen, bunun için şeyhin ve müritlerinin aracılığına ihtiyaç duyan kişilerin birkaç hikayesini de sunmaktadır. Bu tayin hep şeyh tarafından üstlenilmiştir, çünkü genelde onun tarafını terketmek istememişlerdir.²² Kahire şehrinin dışında bir mezarda kalırken, İbrahim-i Gülşeni’nin; Safevi Şahı Tahmasb’ın (H.930–984/M.1524–1576) baskısından kurtulmak isteyen sığınmacı akınına yardım ettiği söylenmiştir. Onlarla ilgilenmeye ek olarak, aynı zamanda onların Hanefi ilkelerine göre Sünni Müslüman olduklarını görmüştür ve sonra da hac ziyaretleri için maddi yardımda bulunmuştur.²³

Aynı zamanda, Muhyi’nin ailesinin yakın bir arkadaşı olan Fethullah Efendi de Osmanlı Sultanı I. Selim (H.918–926/M.1512–1520) tarafından fetih sonrası Mısır’daki evini terkedip, İstanbul’a gelmek zorunda kalmıştır.²⁴ Bu, ona ve ailesine büyük zorluk yaratmıştır, bu düzenin kalkmasına yönelik Selim’in Mısır’daki elçisine her gidişinde reddedilmiştir. Ancak, İbrahim’in bu olayda merhamet çağrısına kayıtsız kaldıktan sonra, Selim’in Mısır elçisi elden ayaktan düşüren ilahi bir hastalığa kurban gidince geri dönmesine izin verildi. Daha sonra, Fethullah’ı Mısır’a bir maddi hediye ile geri gönderdi. Bunun amacı, sağlığına kavuşması yönünde İbrahim’in dualarını almaktı.²⁵

Gerçekten de, hagiografinin yazarı olan Muhyi-yi Gülşeni hakkındaki ayrıntıları Fethullah’tan öğrendik. Fethullah, Safevilerin yükselişinden önce Muhyi’nin dedesini gençlik yıllarında İran’da Kazvin’de beraberlerken tanıyordu. Muhyi’ye dedesi olan Abu Talib’in hem tüccar olarak hem de toplumda önde gelen biri olarak hikayelerini anlatır. Akkoyunlu Sultanı Halil’in hasta olan babası Sultan Uzun Hasan’ın (d. H.882/M.1477) vekaletini sağlama girişimleri yönünde gerçekleşen olayları takiben H.880/M.1478 yılında Şiraz şehrinde sürüldü.²⁶ Sonradan, İbrahim-i Gülşeni’nin saygısını kazandı, Muhyi’nin babası Fethullah’ın doğduğu yer olan Kazvin’e yerleşti (Muhyi’nin muhbirinin adı konmuştur kafa karıştırıcı bir şekilde). Muhyi’nin babası, dedesi Abu Talib’in Safevilerin yardımcı güçleri tarafından öldürülmesi üzerine sürgün edildi, sonra da Muhyi’nin doğum yeri olan Edirne’ye yerleşti.²⁷ Babası, İbrahim-i Gülşeni’nin yaşıtı olan Muhyi, sonradan İstanbul’da uzun süre görmediği şeyh ile duygusal bağ kurduktan sonra, Sultan Süleyman’ın mahkemesinde İbrahim’in itibarını sarsma yönündeki girişimlere alet olmuştu. Bir rüyada, Muhyi’nin babası Fethullah oğlunu manevi olarak ilk olarak İbrahim’e, sonra da onun oğlu olan Ahmed el-Hiyali’ye emanet etmişti.²⁸

Hagiografinin yazarının da on beşinci yüzyılın sonunda Safevilerin yükselişinden sonra doğuda çok fazla olan sürgün dalgasının doğrudan torunlarından biri olması önemlidir. Bu olay, onların dedelerinin yaşamlarını ve İbrahim-i Gülşeni’nin acımasız hikaye dilindeki trajedi yankılarını açıklıyor. Hiçbir iyi Müslümanın Şii Safevilerin yönetimi altında kalmış olamayacağı ve Mısır’a gelmenin en iyisi olduğu inançlarına rağmen, Tanrı’nın ve kendi öğretmeni olan Dede Ömer Ruşeni’nin vasiyeti olmasına ek olarak,²⁹ İbrahim; Safevilere karşı kaybedilen arkadaşlarının özlemini çekti ve ona çok acı çektiren, yozlaşmış yöneticilerin başarısızlıklarından öfkeyle söz ederdi.

Hikayenin iyi bir bölümü, Muhyi’nin kayınpederi ve ruhani rehberi olan Ahmed el-Hiyali’ye ayrılmıştı. Ahmed, Muhyi’ye babasının ve kendisinin Tebriz’den Diyarbakır’a, sonra Suriye’ye ve son olarak Mısır’a kaçarken onları takip eden Safevi askerlerinin ve ajanlarının sadece bir adım önlerinde yaşadıkları tehlikeleri anlattı. Bu büyük sürgün hikayesi, dönemin tüm tarihi olaylarından daha çok hikayede yer edinmiştir.

Metaforik Sürgün

Yine de, hikâyenin bu en önemli parçasının varlığına rağmen (ya da muhtemelen ondan dolayı) kişi Muhyi’nin çalışmalarında sürgün fikrinin ağırlıklı olarak metaforik bir karaktere sahip olduğunun farkına varır. Gerçek sürgün bir kişinin maddi memleketinden veya doğduğu yerden uzak olmasıyla veya kendi ailesinden ayrı kalmasıyla değil kişinin dini üstadının koruması ve rehberliğinden ayrılmak ile tanımlanmaktadır. Politik manada Muhyi’nin anlatımı Tebriz’deki Akkoyunlu hükümdarlarını veya ardından gelen Osmanlı valilerini ve Mısırlı soyluları tanımlıyor olsun hükümdarların kaderleri her zaman şeyhiyle olan ilişkisine bağlıydı. Akkoyunlular arasında Sultan Yakup (H.897/M.1491) kötü davranışları yüzünden birçok sefer tövbe etmek zorunda kalmıştı bunun sebebinin büyük bir kısmı da İbrahim tarafından yöneltilen gerekli reformları yerine getirmez veya tövbe etmezse topraklarını terk et tehdidiydi. Sonunda İbrahim, Yakup’un hastalık dolayısıyla öleceğini ve Yakup’un halefi tarafından kendisine yöneltebilecek düşmanlıktan kaçma ihtiyacını öngördü. Yine de Yakup’un onun şeyhinden "sürgünü" üzerine yaptığı tasa ve acı ifadeleri yaklaşmakta olan tehlikeye rağmen İbrahim’i, Sultan’a ahirete hazırlanması için rehberlik etmeye ikna etmişti. Söylenenlere göre Yakup şeyhin dönüşü üzerine bir derece iyileşmiştir. Buna karşılık bu kısa süreli iyileşme kaçınılmaz sonu erteleyemedi. Yine de Yakup’un huysuz halefi sofi Halil Bey Mavsili (ö. H.897/M.1491) Muhyi’nin büyük oranda şeyhi sürgün etmesine bağladığı nedenlerle sadece altı ay hüküm sürebildi. Muhyi bu başarısız saltanatı on üçüncü yüzyılda Muhammed Harezmsah’ın (H.596–617/M.1200–1220) Cengiz karşısında uğradığı yenilgi hakkındaki bir efsaneyle karşı karşıya getirerek önemli bir noktaya temas etmektedir. Efsanede anlatılanlar üzere Harezmsah’ın feci mağlubiyeti, şahın Tanrının kutsal adamlarından birinin idam emrini vermesinin doğrudan sonucuydu, böylelikle krallığında bulunan diğerleri ona lanet etmiş ve onu terk etmişlerdi.

Dahası Memluk Sultanı Kansu Gavri İbrahim ile olan anlaşmasına, “bu anlaşmaya göre İbrahim düşmanları tarafından adil olmayan bir şekilde suçlanan kişiler için idamın ertelenmesini isteme hakkına sahipti” aldırılmamasının hemen ardından Mercidabık savaşını kaybeder. Sonrasında Osmanlı seferini takiben Mısır’daki farklı hükümdarların bir kaç çalkantılı saltanatının ardından sadrazam İbrahim Paşa H.931/M.1524’teki isyana müteakip bölgeyi yenilemeye gelir. Sonraki devreşi de eseri üzerinde çalışan şeyhe eserin tamamlanmasından on yıl öncesinde bile zulmetmesiyle doğrudan bağlanmıştır, bu iddia aynı zamanda diğer Osmanlı tarihçileri tarafından da kabul görmüştür. Fakat bu dini sürgünün en duygusal ve güçlü örnekleri bahsi geçen şeyhin müritleri ve arkadaşları seviyesinde tecrübe edilmiş olanlardır. İbrahim’in dini lideri Dede Ömer Ruşeni öldüğünde İbrahim bu ayrılıktan öylesine sarsıldı ki ölümüne ağıt yakan hem Farsça hem Türkçe sayısı açıklanmamış miktarda şairane dizeler kaleme almıştır.

Kutsal yerlere yaptığı hac vazifesini tamamladıktan sonra İbrahim kervandan ayrılıp diğer hacılarla beraber Bağdat'a dönmek yerine farklı bir güzergâh üzerinden Kudüs'e gitmeye karar vererek bir kriz başlatmıştır. O kadar çok insan onu takip etme kararı almıştır ki hac lideri gözü yaşlı bir şekilde ona gelip şeyhin onu terk etmesine sebep olacak ne tür bir günah işlediğini sorar. Sonuç olarak şeyh istemeye isteme durup düşünmeye zorlanmıştır. Bu örnekleri kurarak, bu makalenin başında İbrahim Gülşeni ve oğlunun Tebriz'den göçünü tarif eden hikâyeyi yeniden incelemek ve devam ettirmek için biraz durup düşünmeye değer. Bu belirli menkıbe sürgün içinde bir sürgünü anlatmaktadır. Genç Ahmet birden kendisini babasının korumasından mahrum bir şekilde çölün ortasında yalnız ve eve dönemez iken bulur. Ortaçağ okuyucusu için böylesi bir durum aynı derecede korkutucu olurdu çünkü o zamanlarda en iyi vakitlerde bile açık yollar ve çöller eşkiyalara ve vahşi hayvanlara ev sahipliği yapan güvenli olmayan yerlerdi. Esasen modern okuyucu için bile hikâye oldukça merak uyandırıcıdır. Gerilim ortamı hali hazırda bir grup Safevi askerinin, şeyhi kimliğinden ötürü sorguya çekmesiyle yaratılmıştı. İbrahim askerlerin sorularına onların anlamadığı sadece alegorik cevaplar vererek kaçmıştı ve Ahmet babası ona yaklaşıp sarıldığında nasıl titremekte olduğunu anlatır. İlk başta uzakta yanmakta olan ateşi hemen fark edince işler genç Ahmet için iyi gidiyor gibi gözükte. Evin sahibine seslendikten sonra burasının geçmişte arada sırada Tebriz'e gelip süt satan, babasının yoksul müritlerinin kaldığı yer olduğunu anladı. Adam çok sevinçliydi, çünkü Ahmed'in bu sürpriz ziyareti bir kehaneti doğrulamıştı ve Babası İbrahim'in bir keresinde kendisine söylediği imalı sözü açıkladı. Hala, her şey iyi değildi.

Bana öyle bir derecede saygı gösterdiler ki yüzüm kızardı. Annem zor zamanlarda harcamam için pantolonumu tutan kemerime en kaliteli mücevherleri bağladığı için kemerimden bir yakut alıp onlara verdim. Sonra bunu gördüler, aralarında fısıldaştılar ve beni cırlıçiplak soyup her şeyimi aldılar, kesemde 30 tane kadar yakut ve elmas buldular. Annemin astarıma diktiği bir kaç tane altın parçasını da buldular ve onları da götürdüler. Bana oğullarının giydiği kıyafetleri giydirdiler. Yine de bana sürekli düşmanca bakışlar atmaya başladılar ve biliyordum ki onların niyeti beni öldürmekti. Gece olduğunda karanlığa çıktım ve babamın gitmiş olduğu yöne doğru yola koyuldum. Ben çıktıktan sonra peşimden bana bakmak için çıktılar, haykırışları arkamdan geliyordu. Ancak benim hangi yöne doğru gittiğimi bilmiyorlardı.

Kaçışını takiben Ahmet kendisiyle aynı yol üzerinde dolaşmakta olan bir kuzuya rast geldi. Hikâye bir kaç sayfa boyunca kuzunun bir sonraki gün süresince Ahmet'e yemek ve barınak bulma konusunda nasıl yol gösterdiğini anlatarak devam ediyor. Bu süre esasında Ahmet babasının tüm duaları gözleme üzerine vermiş olduğu öğüdünü büyük bir sadakatle takip ediyordu. Gece karanlığında kuzu Ahmet'i dolambaçlı yol üzerinde üç gezgine götürüp, bunlardan birisi öğretmeni Muslihuddin Halife'dir, sonrasında karanlığın içinde kayboldu. Güvenilir bir yetişkin ile biraz güven bularak rahatlamasına rağmen çocuk ve koruyucusu arasında kısa bir süre sonra bir tartışma patlak verdi. Genç Ahmet dini görevlerini gerçekleştirme konusunda öğretmenin tavsiyelerini babasının ve şeyhininkilerin üzerinde tutarak ona boyun

eğmek istemedi.

Kimse akşam namazı için abdest almak için su bulamamıştı. Dağda kesinlikle su bulabileceğimiz konusunda ısrar etmeye devam ettim. Öğretmenim kabul etmedi, "yolun dışına çıkmayacağız" dedi. Haykırdım ve hiç kulak asmadım, "saygı değer Gülşeni kesinlikle bana dedi ki "abdest almak için su bulmak için yolun kenarına git, yemek ve su bulacak tehlikelerden uzak olacaksın," bu yüzden kesinlikle yolun dışına çıkacağım!" Böylece yolun kenarından çıktım ve onlar da beni isteksizce takip ettiler. Bir süre devam ettik ve en sonunda kaynakların bol olduğu bir yere vardık. Orada yemek ve biraz ekmek parçaları bulduk, bir ateş yakıp ekmekleri yedik. Abdest alıp birlikte namaz kıldık. Biraz uyuduk ve bir kez daha yola düştük.

Bu bilgece bir seçim olmuştu. Sonraki gün, emirliklerden batıya giden Safevi hareketlerini gözleyen dost bir keşif grubuyla karşılaşınca, peşlerinden gönderilen bir grup Safevi askeri devriyesinin eline düşmekten dağa kaçarak kurtulduklarını anlattılar.

Devriye grubunun başı onlara bir mendil verdi ve bunun onlara Ahmet'in babasıyla bir araya gelebilecekleri batıya giden yol üzerindeki bölgelerden serbest geçiş hakkı taşıyacağını söylediler.

Bu noktada Ahmed el-Hiyali tarafından Mısır'daki buluşmada anlatılan hikâye bölündü sohbetin konusunu diğer şeylere kaydı ve Muhyi kayınpederinin hikâyesini asla öğrenemedi. Bir bakıma Muhyi kendi şeyhinin hikâyesinin sonundan sürgün edilmişti ve yarım kalmış işlerini tamamlayamadaki hüsrânını dile getirmişti. Ancak Mekke'ye hac vazifesini getirmeye gidip yolda bir tecrübe yaşayınca kendi şeyhiyle birlikte hikâyenin sonunu öğrenebilmesine müsaade eden konuyu bir kez daha açmanın dolaylı bir yolunu buldu. Meraklı damadının imasının farkına varan Ahmet gülümseyerek uzun yıllar önce anlatmayı bıraktığı hikâyeye kaldığı yerden devam etti. Ahmet'in grubunun Diyarbakır bölgesine ulaşmadan önce Sultan Elvend'in beylerinden bazılarına ait bir orduyla nasıl karşılaştığını anlattı. Beylerden biri Ahmet'i beğenir ve öğretmenini onu kendisine satması için ikna etmeye çalışır. Yumruk yumruğa kavganın eşliğine geldikten sonra son bir felaket, grup üyelerinin kim olduğunu bilen başka bir beyin gelip Ahmet ve yanındakilerin yolunu Hasankeyf'e kadar güvenceye almasıyla önlenir.

Hikâye bütünüyle sürgün ve hem Muhyi hem de haber kaynağı Ahmed el-Hiyali için farklı bağlamlarda ayrılık hissini aktarmak için birçok bakış açısını çok etkili bir şekilde birleştiriyor. Aynı zamanda dinleyici için sürgün ve ayrılık tarafından şekillendirilmiş durumlarda kişinin dini rehberinin emirlerini dinlemesinin önemini vurgulamıştır. Ahmet'i güvenli bir yere ileten kuzunun, babasının kendi gizli mevcudiyetinin cisme bürünmüş hali değilse, kutsal bir müdahale olduğunu hikâyeyi dinleyenler hissederler.

Böylece ikindi namazı vaktine geldik ve yol boyunca ilerlerken iki tane bisküvi buldum ve hatta bir parça taze ekmek bile vardı. Yemek istemiştım fakat eğer sahibi çıkıp gelir de bunları ararsa ne cevap vereceğim aklıma geldi. Sonra geri koymak istedim. O kuzu döndü ve sanki yemek istiyormuşçasına yanıma geldi. Bisküviyi uzattım fakat kafasını

sallayıp, istemedi. Ekmeği uzattım, onu aldı ve yedi. . Sonra o bisküvileri öğle yemeğinde yedim, tatlıydı ve ziyadesiyle hoşuma gitti. Su bulup içtim ve sabah namazını kıldım. Tekrardan kuzuyla birlikte yola döndüm, bu noktada kuzu bana yaklaştı. Garip ve tuhaf inilti çıkarırken bana sürtündü. Başını okşadım ve gözlerinden öptüm. Yünü aşırı derecede yumuşaktı. Sonra akşam namazı vakti geldi. Kuzu yolun kenarında durdu ve başıyla yolu işaret edip kayboldu. Tüm bunların Yüce Rabbimin lütfundan kaynaklı olduğunu biliyordum.

Hayatının en zorlu zamanlarında bile Ahmet el-Hiyali şeyhinin öğretilerini ve rehberliğini aklından çıkarmadığı takdirde yalnız olmayacağını öğrendi. Bu evliya biyografisi yazarının kitlesinin de kendi dini rehberlerinden fiziki olarak sürgün edilmeleri halinde resmetmeye teşvik edilecekleri bir kıssadan hissedir.

İbrahim'in müritlerinin hayatlarındaki dönüm noktalarından biri de İbrahim'in İstanbul'daki sarayda Sultan Süleyman'ın huzuruna çağırıldığı gündür. Şeyhin müritleri idam edileceği varsayımı üzerine onunla birlikte yola çıkarlar. Birçoğu sonlarının onunkiyle aynı olacağından korkar. Tüm bunlara rağmen Muhyi'nin haber kaynakları olayı aşağıdaki gibi tarif eder:

Şeyhi bu dünyadaki arkadaşlarından ayırmak her ne kadar zor olsa da şehitlik ihtimali bizleri öyle mutlu etmiştir ki Bayram tatilindeymişiz gibi birbirimizle el sıkışıp cismani bağlarımızdan kopup ayrılma umuduyla neşe içinde yola çıktık...Sonra saraya girdik ve şeyhi iç kapıya kadar götürdük, muhafızlar geldi ve tezkireyi alıp şeyhi sarayın içine götürdüler. Her ne kadar zarar görmeden canlı bir şekilde geri gelme ihtimali olmasa da, yüreklerimiz sevinçliydi. Üstelik çoğunluk uygunsuz bir şekilde [durumun onlara verdiği] memnuniyetten dolayı gülüyordu.

İstanbulcular grubu meraktan takip etmiş ve ardından dervişlerin orada bulunan herkes için büyük bir hayır yemeği hazırladıklarını öğrenip şaşırılmışlar.

Bununla birlikte hep var olan Ahmet el-Hiyali'nin önemsesinden ve grubun tüm üyelerini tehlikelere karşı koruyan özel bir duanın edilmesinin ardından grup içinde büyük bir neşe ortamı oluştu.

Anlatıcılar şöyle devam ediyor:

İnsanlar saray kapılarından çıktılar ve ağalar şeyhi getirip bizlere verdiler. Hafız o duayı tüm dervişlerle birlikte coşkulu bir şekilde okumaya başladı. Sarayda öylesine bir curcuna vardı ki içerde kim varsa neler olup bittiğini görmek için dışarı çıkıyordu.

Sonrasında grup şeyhin şiirini onun geri dönüşüne karşı duydukları özlemi ve çilelerinin tesellisini ifade etmek için yeniden yorumlayarak okudular. Şeyhin hayatının geri kalanı sadece başarıları temsil ettiği için, tarikatın ve müritlerinin tüm İstanbul ve Mısır'a yayılması ve düşmanlarının bozguna uğramasıyla bu kısım hikâyenin dönüm noktasını işaretler. Bu yolla hem fiziki hem de ruhsal çeşitli sürgün türleri sona erer.

Sonuç

İbrahim-i Gülşeni'yi tarif etmede sürgün konusu tek bir nokta değilken sürgün; eseri şekillen-

dirme ve Halveti mistisizminin sürgün karşısındaki tavırlarının kültürel bağlamının iç yüzünü anlama konusunda önemli rol oynamaktadır. Müritlerinin İbrahim’i Tebriz’deki evlerinden ayrılmalarını ve yükselen Safevi gücüne rağmen zenginliklerini geride bırakmalarını zorlaması için ikna çalışmaları karşısında İbrahim’in söylediğini bildirdiği üzere:

Ben dünyada bir yabancıyım . . . [ve] Peygamber, Allah’ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun, "Dünyada bir yabancı veya yolcu gibi olun ve kendinizi kabir ehli sayın" der. Fakat yazıklar olsun size, yaşamaktansa ölmeyi yeğleyeceğiniz belalar başınıza gelecek ve bana karşı gelmekten pişman olacaksınız.

Bu boş bir tehdit değildi. Osman İmparatorluğunun 16. yüzyıldaki elit düşünürlerin dünyasında sürgün cepheindeki düşmanlardan gelsin ya da kendi hükümdarlarının emri üzerine olsun hep var olan bir ihtimaldi. Doğu sürgünlerinin bir torunu olan biyografi yazarı Muhyi Gülşeni gibi mistik eğilimli düşünürler kendi şeyhlerinin dini önderliğine duydukları derin bağlılık ve alaka vasıtasıyla mevkilerinde kendiliğinden var olan dengesizliklerden teselli bulmuştur. Sonuç olarak Muhyi gibi bir Osmanlı biyografi yazarı için ev şeyh neredeyse orasıdır ve korkulması gereken tek gerçek sürgün ruhani olandır. Muhyi’nin ve onun gibi diğerlerinin çalışmaları da bu durumda anlaşılmalıdır.

NOTLAR

1. *Muhyi-yi Gülşeni, Menakib-i Gülşeni ve Şemlelizade Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşeniye* ed. Tahsin Yazıcı (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1982), pp. 259-261.
2. Bu edebiyatın tam bibliyografik incelemesinin tek bir dipnot ile yapmak mümkün olmadığından, André Vauchez’in Jean Birrel (Roma, 1988) tarafından çevrilen *Sainthood in the Later Middle Ages* konuya hakim olan eserinden bahsetmek gerekir. Buna ek olarak, orta çağ Hristiyanlığında evlilik içerikli tarih yazımının çoğu Peter Brown’ın *The Cult of the Saints: It’s Rise and Function in Latin Christianity* (Chicago, 1981) eseri ile şekillenmiştir. Daha yakın zamanda ilham verici şekilde katkı sağlayan ve Fransa’daki orta çağ Hristiyan hagiografisinin yaratıcılarının dünyasını nasıl yansıttığını görmek için Kathleen Ashley ve Pamela Sheingorn’ın, *Writing Faith: Text, Sign & History in the Miracles of Sainte Foy* (Chicago, 1999) eserine bakınız. Tam metodolojik şekilde olmasa da bu eserin ruhu şu anki makaledeki gözlem ve fikirleri oluşturmuştur.
3. Bu alandaki birçok çalışma Müslüman dünyasının merkezinden ziyade daha uzak alanlarında yapılmıştır. Kuzey Afrika ve özellikle Fas burada bahsedilemeyecek kadar çok sayıda çalışma yürütmektedir. Bunun sebebi kısmen kültürün kendine özgü karakterinden ve konunun emperyalist projelerle ilgili öneminden kaynaklıdır, bkz: J.G. Katz, “Visionary experience, autobiography and sainthood in North African Islam”, *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1 (1992): pp. 85-118 ve daha yakın zamanda, Vincent Cornell, *Realm of the Saint: Power and Authority in Moroccan Sufism* (Austin: University of Texas press, 1998). Hindistan tartışmanın başlığı olmuştur, örneğin bkz: Robert Eaton, *Şüfis of Bijapur 1300-1700: Social Roles of*

Şüfis in Medieval India (Princeton: Princeton University Press, 1978) ve Katherine Pratt Ewing, *Arguing Sainthood: Modernity, Psychoanalysis, and Islam* (Durham: Duke University Press, 1997). Orta Asya için yazılan *menakibname* edebiyatı Devin Deweese tarafından yazılmıştır “A neglected source on central Asian history: The 17th-Century Yasavi Hagiography Manaqib al-Akhyar”, *Essays on Uzbek Culture, History, and Language*, ed. Bakhtiyar A. Nazarov and Devin Deweese (Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, 1993), pp. 38–52. Güneydoğu Asya’da akademik ilgi çekmiştir, bkz: Mark Woodward, *Islam in Java: Normative Piety and Mysticism in the Sultanate of Yogyakarta* (Tucson: University of Arizona Press, 1989), and John R. Bowen, *Muslims Through Discourse: Religion and Ritual in Gayo Society* (Princeton: Princeton University Press, 1993). Genel kuralın dışında olan Mısır için bkz: Michael Gilsean, *Saint and Sufi in Modern Egypt: An Essay in the Sociology of Religion* (Oxford: Clarendon Press, 1973), and Valerie Hoffman, *Sufism, Mystics, and Saints in Modern Egypt* (Columbia: University of South Carolina Press, 1995).

4. Bu makalenin amaçları olarak tüm alıntılar, buradan sonra “Muhyi” olarak anılacak olan *Muhyi-yi Gülşeni, Menakib-i İbrahim-i Gülşeni ve Şemlelizade Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-i Gülşeniye* ed. Tahsin Yazıcı (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1982) eserinden günümüze gelen yazıtlar temel alınarak düzenlenmiş serisinden alıntılanmıştır.

5. İslami gizemin tarihi ve gelişimindeki arka planı için bir şaheser olarak William C. Chittick, *The Sufi Path of Knowledge: Ibn ‘Arabi’s Metaphysics of Imagination* (Albany: SUNY Press, 1989) yerini korumaktadır. Fransız akademisyen Michel Chodkiewicz’in özellikle *Seal of the Saints: Prophethood and Sainthood in the Doctrine of Ibn ‘Arabi* (Cambridge: Islamic Texts Society, 1993) eseri önerilir.

6. Haveti *tarikati*’nın kısa tarihi ve kökeni için bkz: B.G. Martin, “A short history of the Halveti Order of Dervishes”, in *Saints, Scholars and Sufis: Muslim Religious Institutions in the Middle East Since 1500*, ed. Nikki R. Keddie (Berkeley: University of California Press, 1972), pp. 275–305.

7. Hacı Ali (tarih 1074 H), *Tuhfetu’l-Mucâhidin* (İstanbul: Nuruosmaniye Ktp. MS No. 2293), fol. 527a–b.

8. Tarikatın Balkanlar’da yayılması özellikle Nathalie Clayer’in, *Mystiques, Etat et Societie: Les Halvetis dans l’aire Balkanique de la fin du Xve siecle a nos jours* (Leiden: E.J. Brill, 1994) eserinde detaylı şekilde belgelenmiştir.

9. Yine de bu tarih, Himmet Konur, *İbrahim Gülşeni: Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), p. 105 eserindeki titiz çabalarıyla bulunan en iyi tahmindir.

10. Bu hedef 15. yy. ortalarındaki hırslı ve genç akademisyenler için şaşırtıcı bir hedef değildir. Maverâünnehir şehirleri, Timur’un 14. yy.’daki tahribatına rağmen zamanın İslam dünyasında öğrenme ve kültürün başkenti olma konusunda rekabet edebilmiştir. Bkz: Svat Soucek, *A History of Inner Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), pp. 126–136. Buna ek olarak, birbiriyle rekabet halinde olan Timur’un çeşitli prenslerinden kendi meşruiyetlerini desteklemek için sanatçı ve edebiyatçı arayanlar çoğunlukla kendilerini kanıtlamak isteyen akademisyenler için iyi birer fırsat olmuştur. Bkz: Thomas W. Lentz and Glenn D. Lowry, *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century* (Los Angeles: Los Angeles County Museum of Art, 1989), pp. 69ff.

11. John E. Woods, *The Akkuyunlu: Clan, Confederation, Empire* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1999), pp. 140–141.
12. Muhyi, 412.
13. Yazıcı’nın farkında olduğu Muhyi’nin mevcut eserlerinin özet açıklaması ve listesi için bkz Muhyi, XII – XXV.
14. Bu çalışmanın orijinal kopyası kurtarılmıştır. Bkz: Muhyi-yi Gülşeni, *Siret-i Murad-i Cihan* (İstanbul: Süleymaniye Ktp. MS Fatih, No. 3496), fols. 2a–4a.
15. Muhyi’nin hayatının ana hatları için bkz: Tahsin Yazıcı’nın introduction in Muhyi, VII–XI.
16. Muhyi, 20-21.
17. Son derece tehlike ve derdin olduğu bir dönemde yardımlarından faydalanabilmek için Halveti sufilerinden akıllarında şeyhlerinin sabit bir zihinsel imajı çizmeleri istenmiştir. Bu uygulama sadece Halvetilere özgün değildir ve muhtemelen tarikatlarının kurulduğu tarihe dayanır. Örneğin Jürgen Paul, *Doctrine and Organization: The Khwajagan/Naqshbandiya in the First Generation after Baha’uddin* (Berlin: Das Arabische Buch, 1998), pp. 34–44 içerisindeki yorumlara bakınız.
18. Muhyi, 21- 23.
19. *Ibid*, 138- 141.
20. 16. ve 17. yy.’larda yazılan hagiografilerdeki Muhyi ve diğer yazarların potansiyel anlatım stratejileri için bkz: John J. Curry, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Halveti Tarikatı İçindeki Türkçe Menakib Edebiyatının Gelişmesi”, *Türkler* (2002): 819.
21. Muhyi, 153.
22. Daha önce alıntılanan hikâyelere ek olarak, Şam’daki annesinin yanından dönen bir müridini tarikata almak için kendisinin araya girdiği Muhyi, 38-39’a bakınız. Bu hareketinin nedeni sorulduğunda, ilk Müslüman imamlardan olan Ca’fer as-Sadık’ın, ünlü mistik Bayazid al-Bistami’nin görevini yaşlı annesine hizmet etmek yerine kendisine hizmet etmesini buyurmasını örnek göstermiştir. Başka bir anlatı için, annenin oğluna geri dönmesi için yalvardığı anlatı olan p.351 ‘e bakınız.
23. Muhyi, 332. Bu anekdot, dört kabul gören Sunni okuldan biri olan ve akademisyenlerin ve entelektüellerin çoğunlukla Şafi ya da Maliki okullara bağlı olduğu, İslam hukukunun Hanefi okulunun Mısır’da yayılmaya çalışmasını anlatması bakımından anlamlıdır. Bu tür bir kültürel değişim şeklinin (veya emperyalizm?) sonraki 17. yy’da detaylarını görmek için bkz: Jane Hathaway, “The wealth and influence of an exiled Ottoman eunuch in Egypt: the Waqf Inventory of ‘Abbas Agha’”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 38 (1994): 308–315.
24. *Sürgünün* Osmanlı uygulamasında veya başka bir deyişle nüfusu, stratejik bölgelerin ticari ve entelektüel gelişimine yardımcı olmak için zorla buldukları yerden başka yere götürme ve yerleştirmek 15.ve 16. yy Osmanlısında yaygın bir politikaydı. Özellikle Fatih Sultan Mehmet fethinden hemen sonra tükenmiş olan İstanbul’u tekrardan canlandırmak için büyük sayıda insanı yeniden oraya yerleştirmiştir. *Sürgünü*, Mısır durumu 1517 ‘deki Osmanlı fethinin sonrası dâhil çeşitli örneklerle anlamak için Bkz: Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç, ve sürgün* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), pp. 317–356.
25. Muhyi, 345-347.

26. Bu Yazıcı’nın sürümünde yıl 980 H olduğundan yanlış basılmış ve belki de yanlış kopya edilmiştir olabilir bkz Muhyi, p.347. Akkoyunlu Sultanlığının tarihindeki bu önemli olayın detayı olarak Muhyi’nin babasının, Uzun Hasan’ın ikinci oğlu olan Uğurlu Muhammet’in muhtemelen atanacak olan Sultan Halil’in yerine tahta geçmesi için potansiyel bir destekçi olması verilebilir. En azından Sultan Halil’in Şiraz şehrini alması ve sonrasında onun kurbanı olduğu açıktır. Bkz: Woods, 120-123.

27. Muhyi, 347-349.

28. *Ibid.*, 433-434

29. Dede Ömer’in, İbrahim’in ebedi istirahatgâhında bulunduğu kehanet ve ahlâki görevi için bkz: *Ibid.*, 445.

30. İbrahim’in Tabriz, Kadi’İsa ve Necmeddin Ma’sud şehirlerindeki eski arkadaşlarının tarihi kayıtlarını talep etmesi Bkz: Muhyi, 80-81. Ayrıca Memlük Sultanı Qansüh al-Ghawri ‘nin şeyhe karşı ahlaki görevini yerine getirmeye kulak asması, Gülşeni’nin kendi kendini maruz bırakarak şehrin duvarlarının dışında sürgüne giderken ağlaması ve kendi çöküşlerini hazırlayan dönem yöneticilere söylediği ağıt için bkz: p.330.

31. Akkoyunlu’nun ileri gelenleri ve Sultan arasında, eğer soğukluğa barışçıl bir çare bulmazsa tahttan indirileceği tehdidine İbrahim’in başarılı bir çözüm bulması için bkz: Muhyi, 120-122. Muhyi sonrasında bu modeli Sultan III Murat’ın görevlileri arasındaki bir tartışmayı çözmek için aynı şekilde taklit etmiştir.

32. *Ibid.*, 201-203.

33. *Ibid.*, 204-205.

34. *Ibid.*, 329-332.

35. *Ibid.*, 397-398, İbrahim Paşa’nın şeyhe başta ettiği zulümlerin kör olmasıyla sonuçlandığı ve sadece şeyh aracılığıyla tedavi edilmesi. Ayrıca, Muhyi’nin anlatımında İbrahim Paşa’nın Süleyman’ın sarayında şeyhin bir müridi aracılığıyla nasıl ölümüyle tanıştığı için bkz: pp. 406-407. Diğer Osmanlı tarihçileri ve anlatımlarına bunu eklemelerinin gerekçeleri olarak bkz Gelibolulu Mustafa ‘Ali, *Künhül-Ahbar* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., MS Fatih, No. 4225), fols. 248a-b. Ayrıca bkz. Hacı ‘Ali, *Tühfetü’l-Mucahidin* (İstanbul: Nuruosmaniye Ktp. MS No. 2293), fols. 594b-595a, anlatımda İbrahim Paşa’nın rolüne vurgu eksik kalmış olsa da.

36. Muhyi, 173.

37. *Ibid.*, 237-238.

38. *Ibid.*, 260.

39. *Ibid.*, 260-261.

40. *Ibid.*, 263-264.

41. *Ibid.*, 265-267.

42. *Ibid.*, 2262-263.

43. Bu durumda şeyhin saraya gelmesini söyleyen ve saray tarafından biri için düzenlenen bir davetiyedir.

44. Muhyi, 408-409.

45. *Ibid.*, 249.